

ŁUKASZ FASZCZA

<https://orcid.org/0000-0001-8667-3799>

Uniwersytet Warszawski

STRATY W DRZEWOSTANIE LASÓW SKARBOWYCH NA ZIEMIACH POLSKICH POWSTAŁE W WYNIKU DZIAŁAŃ WOJENNYCH ORAZ EKSPLOATACJI W OKRESIE I WOJNY ŚWIATOWEJ

Zarys treści: W artykule przedstawiono skalę zniszczeń w lasach skarbowych na obszarze Królestwa Polskiego oraz zachodnich guberni państwa rosyjskiego (wileńskiej, mińskiej, wołyńskiej, grodzieńskiej), które w okresie I wojny światowej znalazły się pod niemieckim zarządem okupacyjnym, a po jej zakończeniu stanowiły część odrodzonej Rzeczypospolitej. Spustoszenia w drzewostanach powstawały w wyniku bezpośrednich działań wojennych, dewastacji prowadzonych zarówno przez walczących żołnierzy, jak też ludność cywilną oraz eksploatacji gospodarczej. Na skalę zniszczeń wpływało wiele czynników, m.in. dostępność sieci transportowej (kolejowej, wodnej, drogowej), wielkość powierzchni leśnych, stopień zagospodarowania terenów zalesionych oraz przebieg linii frontu.

The content outline: The article discusses the scale of destruction in the Treasury forests located in the Kingdom of Poland and the western governorates of the Russian state (Vilna, Minsk, Volhynia, Grodno) which came under German occupation during World War I and formed part of the reborn Polish state after the end of the armed conflict. Damage inflicted on forest stands resulted from direct military operations, destruction brought by both soldiers and civilians, as well as economic exploitation. The scale of destruction was dictated by various factors, including the availability of transportation network (rail, waterways, roads), the size of forests, the level of development in forested areas and the location of the front lines.

Słowa kluczowe: lasy, straty, szacowanie, eksploatacja, I wojna światowa

Keywords: forests, losses, estimation, exploitation, World War I

Wstęp

W 1936 r. ukazała się niezwykle barwna, popularnonaukowa praca zatytułowana *Puszcze polskie*. Jej autorem był znany ówczasie literat i podróżnik Ferdynand Antoni Ossendowski. Wykorzystując w pełni swój artystyczny warsztat, stworzył on plastyczny oraz nasycony żywymi elementami obraz polskich lasów. Nie ograniczył się jednak do lirycznych opisów, umieszczając w tekście także wiele spostrzeżeń natury gospodarczej, odwołujących się przede wszystkim do okresu I wojny światowej. Na łamach swojej książki wielokrotnie dawał wyraz oburzeniu z powodu zniszczeń dokonanych w polskich lasach, będących według niego głównie efektem niemieckiej eksploatacji¹.

Zasadniczym celem niniejszego artykułu jest przedstawienie na podstawie dostępnego materiału źródłowego (głównie analiz szacunkowych wykonanych przez Departament Leśnictwa) skali zniszczeń powstałych w czasie I wojny światowej i próba znalezienia odpowiedzi na pytanie, czy rzeczywiście doszło w tym okresie do spustoszenia polskich lasów. Pozwoli to na przybliżoną ocenę potencjału gospodarki leśnej państwa polskiego w latach międzywojennych.

Używane w tekście określenie geograficzne „lasy na ziemiach polskich” oznacza tereny zalesione, które po zakończeniu I wojny światowej oraz okupacji² znalazły się w granicach II Rzeczypospolitej. W tym wypadku jednak analiza ogranicza się wyłącznie do obszarów będących podczas wojny pod zarządem niemieckim, tj. Generalnego Gubernatorstwa Warszawskiego (gubernie: warszawska, łomżyńska, płocka, kaliska i częściowo piotrkowska oraz siedlecka), Gebiet Oberbefehlshabers Ost, czyli Ober Ost (m.in. gubernie suwalska, grodzieńska i częściowo wileńska), Obszaru Etapowego Armii Woyschera (m.in. gubernie mińska oraz częściowo wileńska i siedlecka) i Obszaru Etapowego Armii Bugu (m.in. gubernie chełmska i wołyńska)³. Takie zdefiniowanie ram terytorialnych wynika z faktu, że stanowiące o sile przemysłu drzewnego oraz gospodarki leśnej II RP drzewostany w okresie Wielkiej Wojny znajdowały się właśnie w rękach niemieckich. Ponadto należy zaznaczyć, że badaniem objęte zostały wyłącznie lasy państwowe, biorąc w tym wypadku również

¹ F.A. Ossendowski, *Puszcze polskie*, Poznań 1936, s. 32, 74, 97, 160–163, 177, 184.

² Na obszarze m.in. Suwalszczyzny okupacja niemiecka trwała prawie do końca sierpnia 1919 r. W tym okresie także prowadzono eksploatację Puszczy Augustowskiej; por. T. Radziwonowicz, *Suwalszczyzna w okresie I wojny światowej. Okupacja niemiecka 1915–1918*, „Białostoczczyzna” 38, 1995, nr 2, s. 18–24.

³ H. Cronn, *Geschichte des Deutschen Heeres im Weltkrieg 1914–1918*, Osnabrück 1990, s. 64, 67–68, 268–269, 271, 282–283.

pod uwagę dobra donacyjne (nadane rosyjskim oficerom lub urzędnikom) oraz majątki będące przed wojną w posiadaniu rodziny carskiej.

I wojna światowa zakończyła się ponad sto lat temu. Badanie zagadnień z nią związanych stanowi – wydawać by się mogło – wyłącznie odkrywanie kolejnych kart z minionych już wydarzeń. Twierdzenie to jednak nie do końca ma zastosowanie w przypadku prac poświęconych tematowi z pogranicza nauk przyrodniczych, ponieważ skutki ingerencji człowieka w naturę widoczne są niekiedy jeszcze po wielu latach. Obecny stan lasów w Polsce do pewnego stopnia wynika z wydarzeń z okresu 1914–1919. Niszczycielskie działania zbrojne, pożary i w końcu eksploatacja gospodarcza prowadzić mogły niekiedy do daleko idących zmian w drzewostanach oraz środowisku naturalnym. Analiza tych procesów pozwala z kolei ocenić stopień antropopresji, jakiej poddany został dany obszar, co zasadniczo wpływa na realizację działań związanych z ochroną przyrody. Doskonałym przykładem w tym wypadku może być m.in. Puszcza Białowieska⁴.

Baza źródełowa

Po zakończeniu I wojny światowej i powstaniu niepodległego państwa polskiego lasy skarbowe znalazły się pod nadzorem Departamentu Leśnictwa w Ministerstwie Rolnictwa i Dóbr Państwowych (MRiDP). Priorytetem zarządzającej lasami państwowymi jednostki rządowej, począwszy od 1919 r., stało się określenie stopnia zalesienia kraju. Prace Departamentu Leśnictwa mające na celu szacunkowe wskazanie potencjału leśnego II RP zakończyły się ok. 1921 r. Sześć lat później zebrany materiał statystyczny został częściowo wydany w postaci oficjalnego zestawienia (publikacja uwzględniała dodatkowe analizy wykonane ok. 1923 r.), przedstawiającego wielkość zasobów leśnych w Polsce z podziałem na poszczególne nadleśnictwa⁵. Sporządzony

⁴ M. Latałowa, M. Zimny, B. Jędrzejewska, T. Samojlik, *Ecological History of Białowieża Forest – Europe’s Last Primeval Woodland*, w: *The Ecological History of European Woodland an Interaction of Environmental and Cultural Forces*, red. K. Kirby, C. Watkins, Oxford 2015, s. 243–264; R. Kowalczyk, *Puszcza Białowieska. Ostatnia wyspa pierwotnej przyrody*, <https://puszcza.pracownia.org.pl/upload/filemanager/puszcza/Puszcza%20pliki/Puszcza-Bialowieska-Ostatnia-wyspa-Kowalczyk-2017.pdf> (28 X 2017).

⁵ *Sprawozdanie z działalności administracji lasów państwowych i władz ochrony lasów za okres 1919–1923*, Warszawa 1927. Publikacja przedstawia stan ilościowy lasów państwowych na rok 1923. Począwszy od 1919 r. do lasów skarbowych włączano dobra rodziny carskiej, majoraty, donacje oraz prywatne majątki opuszczone przez właścicieli (wszystkie kategorie traktowano jako lasy państwowe); por. J. Broda,

przez Departament Leśnictwa wykaz oceniony został przez środowisko naukowe jako stosunkowo poprawny, lecz daleki od dokładności. Zastrzeżenia budziły zwłaszcza szacunki dotyczące obszarów wschodnich II RP. Badacze zajmujący się poruszoną problematyką, tj. Jan Miklaszewski, Włodzimierz Barański oraz Józef Broda⁶, wskazywali, że z dużą dozą prawdopodobieństwa dane zostały zaniżone, co wynikać mogło m.in. z błędnych obliczeń przeprowadzonych przez nieposiadający często wystarczających kwalifikacji personel leśny. Jednak mimo dostępnego już w 1923 r. opracowania poświęconego kondycji lasów na terenie państwa polskiego, sporządzonego przez Główny Urząd Statystyczny, analizy Departamentu Leśnictwa uważano wciąż za najbardziej miarodajne⁷.

Prace statystyczne Departamentu Leśnictwa ograniczone były niekiedy przez wydarzenia natury polityczno-militarnej. Sytuacja taka miała miejsce we wschodnich regionach państwa polskiego, tj. w województwach: wileńskim, poleskim, nowogródzkim i wołyńskim. Szacunki strat w drzewostanach tych obszarów przeprowadził Zarząd Dóbr Państwowych i Lasów, działający przy sprawującym kontrolę administracyjną na tym terenie Zarządzie Cywilnym Ziem Wschodnich⁸. Opracowane przez wspomnianą instytucję w 1919 r. analizy stanu gospodarczego lasów przekazane zostały Głównemu Urzędowi Likwidacyjnemu⁹, lecz z całą pewnością materiał ten trafił także do

Dzieje najnowsze leśnictwa w Polsce 1918–2006, t. 1, Warszawa 2007, s. 43; K. Bielański, *O las polski*, „Las Polski” 1921, nr 1, s. 20; *Lasy polskie w świetle cyfr*, „Las Polski” 1922, nr 9, s. 345–348.

⁶ W. Barański, *Kwestia drzewna w Polsce*, Warszawa 1928, s. 12–15; J. Miklaszewski, *Lasy i leśnictwo w Polsce*, t. 1, Warszawa 1928, s. 18–21; J. Broda, dz. cyt., t. 1, s. 42–43.

⁷ J. Kostyrko, *Nieco nowych liczb z dziedziny statystyki lasów polskich*, „Las Polski” 1924, nr 10, s. 412–414; J. Miklaszewski, dz. cyt., s. 56; L. Pączewski, *Lasy. Przemysł i handel drzewny w Polsce*, Warszawa 1924, s. 29–33, 53.

⁸ Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich obejmował oprócz terytorium Litwy Środkowej także obszary m.in. Wołynia, Polesia, Grodzieńszczyzny. Departament Leśnictwa nie prowadził jednak szacunków nad stanem zniszczeń w lasach państwowych tylko na Wileńszczyźnie; por. W. Kozyra, *Polityka administracyjna władz polskich na Ziemiach Wschodnich Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1918–1926*, „Annales Universitatis Mariae Curie Skłodowska. Sectio F” 2005, nr 59, s. 422; J. Gierowska-Kałuża, *Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich*, Warszawa 2003, s. 68–74; L. Pączewski, dz. cyt., s. 36–37.

⁹ Główny Urząd Likwidacyjny został utworzony 31 I 1919 r., zajmował się ustalaniem strat wojennych oraz rewindykacją majątku zagrabionego przez okupantów niemieckich i austriackich na obszarze znajdującym się w granicach II RP. W tym celu wykorzystywał materiały zebrane m.in. przez MRiDP; por. Dekret o utworzeniu Głównego Urzędu Likwidacyjnego, „Dziennik Praw” 1919, nr 12, poz. 132.

Departamentu Leśnictwa¹⁰. Ocena rzetelności danych z pewnością nie należy do prostych, jednak pojawiające się pojedyncze opinie, m.in. Miklaszewskiego czy Barańskiego, raczej negatywnie odnoszą się do rezultatów prac na leśną statystyką na obszarach wschodnich II RP¹¹. Opracowanie materiału statystycznego utworzonym w tym celu komisjom nierzadko utrudniały napięte stosunki narodowościowe, a także agitacja bolszewicka. Wpływało to nie tylko na dokładność obliczeń, ale powodowało również, że wykazy z tego regionu mają więcej braków niż z obszaru GGW. Dodatkowy problem stanowi terytorium Litwy Środkowej, ponieważ nie ma pewności, jaka instytucja prowadziła tam prace¹².

Niestety oryginalna dokumentacja opracowana przez Departament Leśnictwa nie zachowała się. Zebrane dane dostępne są jednak w sporządzonych ok. 1922 r. ankietach GUL¹³, poświęconych zniszczeniom w lasach państwowych w okresie I wojny światowej. Każdy dokument ma pieczęć Ministerstwa Rolnictwa i Dóbr Państwowych, wobec czego nie ma raczej wątpliwości, że informacje statystyczne pochodzą właśnie z Departamentu Leśnictwa.

Innym źródłem informacji, o którym należałoby także wspomnieć, są materiały szacunkowe opracowane bezpośrednio przez GUL ok. 1919 r. Dane te z całą pewnością powstały zanim dobiegły końca prace prowadzone przez Departament Leśnictwa. Przy tworzeniu opracowania statystycznego GUL wykorzystywał niemieckie dokumenty z okresu okupacji, ale w dużej mierze kierował się jednak schematycznymi wyliczeniami (m.in. brano pod uwagę średnią ilość surowca drzewnego możliwą do pozyskania z 1 ha lasu). Analizy te z pewnością stanowiły mniej wiarygodny materiał niż sporządzony przez Departament Leśnictwa, z czego urzędnicy GUL zdawali sobie sprawę, danych tych bowiem nie publikowano w żadnych oficjalnych raportach¹⁴.

¹⁰ AAN, Główny Urząd Likwidacyjny (dalej: GUL), sygn. 762, List Prezydium Centralnego Towarzystwa Rolniczego do GUL, 1 VIII 1919 r., k. 18; tamże, List Centralnego Towarzystwa Rolniczego Naczelnego do Dowództwa Wojsk Polskich Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich, 1 VIII 1919 r., k. 21–31; L. Pączewski, dz. cyt., s. 36–37, 198; M. Gołądek, *Ustrój administracji ogólnej na Wileńszczyźnie w okresie międzywojennym*, Gdańsk 2012, s. 8, 58–59.

¹¹ W. Barański, dz. cyt., s. 12–15; J. Miklaszewski, dz. cyt., s. 18–21.

¹² Litewskie Centralne Archiwum Państwowe, f. 13, sygn. 414, Sprawozdanie z inspekcji rejonów powiatu wileńskiego przeprowadzonej przez starostę powiatowego i zastępcę starosty w czasie od 18 do 31 marca, 1919 r., k. 35–36; AAN, Komisja Rewindykacyjna, sygn. 225, Załączniki Komisji Rewindykacyjnej w Warszawie, 90 arkuszy, b.p.

¹³ AAN, Komisja Rewindykacyjna, sygn. 225; tamże, sygn. 1128, List MRiDP do Komisji Rewindykacyjnej przy GUL, marzec 1922 r., b.p.

¹⁴ AAN, GUL, sygn. 327, Straty wyrządzone w lasach podczas wojny, k. 61–65.

Wartym uwzględnienia źródłem poświęconym omawianej problematyce jest również opracowanie pt. *Rabunek niemiecki lasów polskich podczas wojny*¹⁵, autorstwa bliżej nieznanego leśnika nazwiskiem Łuczycki. Tekst ten zawiera dużo cennych informacji na temat funkcjonowania okupacyjnej administracji leśnej (wyłącznie jednak na obszarze GGW), lecz budzi on także pewne zastrzeżenia. Wynikają one głównie ze stosunkowo mało obiektywnego i bardzo negatywnego stanowiska autora wobec władz okupacyjnych. Z kolei przytoczone przez Łuczyckiego analizy statystyczne na temat eksploatacji lasów stanowią wykluczające się nawzajem zestawienie dokumentów niemieckich oraz danych zaczerpniętych z literatury przedmiotu¹⁶. Autor opracowania niestety tylko lakonicznie wspominał o źródłach wykorzystywanych przy opracowywaniu swojego raportu. Były to bliżej nieznanne (tylko w jednym wypadku dokładnie zacytował tytuł dokumentu), dziś już nieistniejące sprawozdania z tzw. niemieckiego archiwum leśnego¹⁷.

Oprócz wskazanego powyżej materiału źródłowego w niniejszym artykule pojawiają się również odniesienia do niemieckich dokumentów (bądź ich kopii) z okresu wojny, m.in. do raportów gospodarczych, dzienników urzędowych czy też różnego rodzaju rozporządzeń. Materiał ten, będący efektem pracy okupacyjnej administracji, nie budzi zastrzeżeń krytyki wewnętrznej, ponieważ stanowi przekaz mówiący o oficjalnych działaniach, z których dodatkowo zdawano relację organom decyzyjnym władz niemieckich (centralnym lub lokalnym). Uwagi dotyczą jedynie stanowiących część tego zbioru analiz szacunkowych, ponieważ dane tam zawarte nie muszą przedstawiać wszystkich strat, ale jedynie udokumentowany ich fragment.

¹⁵ AAN, Komisja Rewindykacyjna, sygn. 1216, Łuczycki, *Rabunek niemiecki lasów polskich podczas wojny*, k. 1–34.

¹⁶ Tamże, k. 2–11.

¹⁷ Opuszczając w listopadzie 1918 r. Warszawę, Niemcy nie byli prawdopodobnie w stanie wywieść lub zniszczyć wszystkich dokumentów wytworzonych przez okupacyjną administrację GGW. Dotyczyło to m.in. materiałów poświęconych kwestiom gospodarczym, w tym także eksploatacji lasów. Dotyczące tej tematyki źródła skatalogowane w tzw. niemieckim archiwum leśnym trafiły po wojnie do magazynów MRiDP. Niestety do dziś ze zbioru liczącego pierwotnie 419 pozycji pozostały zaledwie szczątki w postaci trzech teczek przechowywanych w AGAD. Część dokumentów z katalogu archiwum leśnego przetrwała jednak w postaci kopii bądź też opracowanych na ich podstawie analiz, wykorzystywanych następnie przez administrację II RP; por. AAN, GUL, sygn. 349, Wykaz teczek akt niemieckich, traktujących o przedmiotach gospodarczych według podziału przyjętego w załączonym schemacie „Sprawozdanie dla komisji odszkodowań w Paryżu”, 1919 r., k. 327; AAN, GUL, sygn. 221; AGAD, Szef Administracji przy General-Gubernatorstwie Warszawskim, sygn. 49, 50, 51.

Uzupełnieniem bazy źródłowej są materiały powstałe w związku z działalnością administracji leśnej II RP. Dokumenty wielu nadleśnictw, poświęcone głównie pracom nad planami urządzania lasu, przedstawiają stan gospodarczy będący w dużej mierze wynikiem zniszczeń oraz wojennej eksploatacji.

Stan badań

Pierwszą analizę strat w drzewostanie lasów na ziemiach polskich będących w okresie I wojny światowej pod niemiecką okupacją, mającą wiarygodne odniesienia źródłowe¹⁸, sporządził pracownik Ministerstwa Robót Publicznych, absolwent Politechniki Warszawskiej oraz Drezdeńskiej, Adam Czerniaków¹⁹. Opracowanie to ukazało się jednak dopiero w 1921 r. Nietrudno się domyśleć, że wiązało się to z zakończeniem prac statystycznych nad stanem lasów państwa polskiego prowadzonych przez Departament Leśnictwa. Mimo to Czerniaków w opracowanym artykule odwoływał się do danych GUL. Przeprowadzone przez niego wyliczenia wykazały, jakoby straty w drzewostanie lasów państwowych, powstałe w wyniku działań zbrojnych, grabieży oraz eksploatacji, sięgnęły wielkości 32,5 mln m³, co dawać miało wielkość równą 30 rocznym etatom cięć. Poza tym Czerniaków szacował także, że Niemcy pozostawili po sobie ok. 355 tys. ha zrębów. Niestety nie określił, do jak dużego obszaru niemieckiej okupacji odnoszą się te dane. Bez wątpienia jednak to opracowanie nie przedstawia całościowej skali zniszczeń powstałych w polskich lasach w okresie I wojny światowej²⁰.

¹⁸ Artykuł Czerniakowa poprzedziły trzy teksty także zawierające analizy strat w drzewostanie lasów na ziemiach polskich w okresie I wojny światowej. Ich autorami byli Jan Miklaszewski, hrabia Zygmunt Plater oraz Stefan Kader. Niestety żaden z nich nie wskazał precyzyjnie wykorzystywanej w swojej pracy bazy źródłowej. Unie-możliwia to w praktyce ocenę tych analiz; por. J. Miklaszewski, *Lasy na ziemiach polskich i ich los podczas inwazji*, „Sylwan” 1917, nr 10–12, s. 233–253; Z. Plater, *Lasy polskie przed, podczas i po wojnie*, Kraków 1918; S. Kader, *Katastrofalna gospodarka. Sprawa leśna i opałowa na Litwie i Rusi*, Wilno 1920.

¹⁹ *Encyklopedia Warszawy*, red. S. Herbst, Warszawa 1994, s. 123; M. Urynowicz, *Adam Czerniaków 1880–1942: prezes getta warszawskiego*, Warszawa 2009, s. 68–72.

²⁰ A. Czerniaków, *Lasy i ich zniszczenie w byłym Królestwie Polskim i Małopolsce*, „Roboty Publiczne” 1921, nr 1, s. 21–22. Artykuł w praktycznie niezmienionej postaci znalazł się w opracowaniu książkowym Leona Pączewskiego (tenże, dz. cyt.). Podane w nim dane statystyczne wykorzystał także Hipolit Gliwic; zob. tenże, *Przemysł i handel Polski*, w: *Polska w czasie wielkiej wojny (1914–1918). Historia społeczna i ekonomiczna*, t. 3: *Historia ekonomiczna*, red. M. Handelsman, H. Gliwic, W. Grabski, K. Konarski, K.W. Kumaniecki, S. Kutrzeba, J. Stachiewicz, Warszawa 1936, s. 312–317.

W latach trzydziestych XX w. na podstawie materiałów statystycznych wytworzonych przez władze GGW powstały dwie rozprawy poświęcone analizie zniszczeń w lasach w okresie I wojny światowej, dotyczące jednak wyłącznie centralnego obszaru okupowanego przez Niemców Królestwa Polskiego. Autorami tekstów byli Halina Jabłońska oraz zespół naukowców: Władysław Grabski, Jan Wareżak i Józef Stojanowski. Opracowane przez wymienionych badaczy dane na temat strat w drzewostanie różniły się jednak dość znacząco. Szacunki Jabłońskiej wskazywały, że władze niemieckie pozyskały z lasów na obszarze GGW 5 710 791 m³ drewna, a wyliczenia opublikowane w obszernym artykule zawartym w tomie trzecim pracy *Polska w czasie wielkiej wojny (1914–1918). Historia społeczna i ekonomiczna* pt. *Historia ekonomiczna*, której autorami byli wspomniani naukowcy, sugerowały wielkość ok. 9,5 mln m³. Podkreślić należy, że w obu przypadkach analiza dotyczyła sumy strat z lasów skarbowych oraz prywatnych. Tak duże rozbieżności wynikały zapewne z doboru bazy źródłowej. Jabłońska w swoim tekście odwoływała się bowiem wyłącznie do raportów gospodarczych władz GGW, natomiast trójka pozostałych badaczy, tj. Grabski, Wareżak i Stojanowski, korzystała ze znacznie większej liczby niemieckich dokumentów. Poza cytowanymi artykułami informacje na temat eksploatacji lasów z obszaru GGW odnaleźć można w wydanym w 1934 r. tekście szefa okupacyjnej Administracji Cywilnej GGW Wolfganga von Kriesa. Korzystając zapewne głównie z kopii raportów gospodarczych, określił on wielkość pozyskanego przez Niemców surowca na 6,65 mln m³. Wyliczenia powstałe na podstawie materiałów źródłowych wytworzonych przez okupacyjną administrację mają jednak zasadniczą wadę. Jak już wspomniano, nie przedstawiają one bowiem całkowitych strat w drzewostanie, a jedynie pewną część udokumentowanej eksploatacji gospodarczej²¹.

Po II wojnie światowej temat strat w leśnictwie spowodowanych poprzednim dziejowym konfliktem nie budził raczej zainteresowania. Najbardziej wartościowym opracowaniem z tego okresu jest artykuł Jana Miklaszewskiego, który ukazał się na łamach „Sylwana” w 1947 r. Autor odwołując się do materiałów źródłowych opracowanych przez Departament Leśnictwa na początku lat dwudziestych, stwierdził, że lasy na ziemiach polskich, biorąc jednak w tym wypadku pod uwagę

²¹ H. Jabłońska, *Lasy b. Królestwa Polskiego pod okupacją niemiecką*, Warszawa 1939, s. 31–34; W. von Kries, *Die wirtschaftliche ausnutzung des Generalgouvernements Warschau*, „Preußische Jahrbücher” 1934, nr 235, s. 234; W. Grabski, J. Wareżak, J. Stojanowski, *Rolnictwo Polski 1914–1920*, w: *Polska w czasie wielkiej wojny...*, s. 314.

również galicyjskie drzewostany, poniosły w czasie I wojny światowej starty przekraczające 50 mln m³ surowca. Z niezrozumiałych względów praca Miklaszewskiego, cytowana wprawdzie jeszcze w monumentalnym dziele pt. *Dzieje lasów, leśnictwa i drzewnictwa w Polsce* wydanym w 1965 r.²², dzisiaj jest praktycznie zapomniana²³. Informacje na temat zniszczeń w lasach spowodowanych dziejowym konfliktem pojawiają się dość często w tekstach poświęconych historii regionalnej, lecz ich autorzy albo nie podają źródeł, albo też cytują wcześniej wymienionych badaczy²⁴.

Wśród badań dotyczących strat w drzewostanach poniesionych w okresie wojny przez konkretne drzewostany najwięcej informacji znaleźć można na temat Puszczy Białowieskiej. Prace poświęcone temu zagadnieniu prowadzone były m.in. przez wybitnego polskiego botanika Władysława Szafera²⁵. W jednym z tekstów podał on informację, że w okresie wojny białowieskie lasy (liczone jako jeden drzewostan wraz z Puszcza Świsłocką) straciły ok. 1,8 mln m³ surowca drzewnego²⁶. Źródłem tych danych był artykuł inżyniera Mariana Nawrockiego, który oceniając w 1919 r. na łamach periodyku „Roboty Publiczne” stan Puszczy Białowieskiej, stwierdził (powołując się na informację udzieloną mu w komisariacie w miejscowości Prużany), że w czasie wojny Niemcy wycięli nie więcej niż 1,8 mln m³ drzewa²⁷. Z kolei w innym tekście, pisanym z pewnością w późniejszym czasie, Szafer, odwołując się prawdopodobnie do szacunków opracowanych przez Departament Leśnictwa, podał już inną wysokość strat białowieskich drzewostanów, sięgającą

²² R. Fromer, *Okres pierwszej wojny światowej*, w: *Dzieje lasów, leśnictwa i drzewnictwa w Polsce*, red. J. Broda, A. Żabko-Potapowicz, Warszawa 1965, s. 306.

²³ J. Miklaszewski, *Rzut oka na dzieje i stan leśnictwa i łowiectwa polskiego w okresie 1918–1939*, „Sylwan” 1947, nr 1/4, s. 12–13.

²⁴ J. Karpiński, *Białowieża*, Warszawa 1947, s. 31; P. Bajko, *Białowieża. Zarys dziejów do 1950 roku*, Białowieża 2001, s. 61–64; W. Ripperger, W. Semakow, *Der Traum von Urwald*, Tessin 2008, s. 182–185; W. Semakow, *Białowieskaja Puszcza*, Mińsk 2002, s. 36–41; H. Stasiewicz, *Knyszyn i ziemia knyszyńska*, Knyszyn 1997, s. 116–117; Z. Lorenc, *I wojna światowa w gminie Jednorożec*, Jednorożec 2003, s. 74; A. Laszuk, *Puszcza Knyszyńska w latach 1914–1939*, „Podlasie” 1988, nr 1, s. 31–32; E. Więcko, *Dzieje Puszczy Białowieskiej od rozbiorów do roku 1918*, KHKM, t. 11, 1963, nr 2, s. 343; W. Batura, *Dzieje Puszczy Augustowskiej*, „Jaćwież” 2001, nr 13, s. 17; E. Więcko, *Lasy i przemysł drzewny w Polsce*, Warszawa 1960, s. 97–98.

²⁵ P. Köhler, *Szafer Władysław Józef, krypt. W.S. (1886–1970)*, w: PSB, t. 46, Warszawa 2009, s. 401–407.

²⁶ W. Szafer, *Plan utworzenia rezerwatu leśnego w Puszczy białowieskiej*, Lwów 1920, s. 16.

²⁷ M. Nawrocki, *Puszcza Białowieska*, „Roboty Publiczne” 1919, nr 5, s. 32.

ok. 1,5 mln m³ surowca drzewnego²⁸. Podobnie w tym temacie wypowiedział się badacz zagadnień gospodarczych dr Leon Pączewski, który czerpiąc z danych Departamentu Leśnictwa (co wskazał w pracy), także określił poziom strat w Puszczy Białowieskiej w granicach ok. 1,5 mln m³ drzewa. W publikacji wspomnianego autora znalazły się dodatkowo informacje na temat drzewostanów Litwy Środkowej. Niestety zbiorcze zestawienie odnosiło się zarówno do lasów prywatnych, jak i skarbowych z tego regionu. Poza tym analiza ta, poświęcona zniszczeniom w lasach Wileńszczyzny, dotyczyła nie tylko pierwszowojennego konfliktu, ale również wojny polsko-bolszewickiej, co utrudnia wykorzystanie tych danych w niniejszym tekście²⁹.

Zniszczenia wojenne oraz eksploatacja lasów na ziemiach polskich w czasie I wojny światowej. Próba ilościowego ujęcia

Opracowania Departamentu Leśnictwa z lat 1919–1921 poświęcone zniszczeniom w lasach państwowych zostały wykonane z uwzględnieniem podziału administracyjnego drzewostanów skarbowych na nadleśnictwa³⁰. Wykorzystana w pracach szacunkowych struktura organizacji lasów nie odzwierciedlała jednak stanu z okresu II RP³¹. Zilustrowany w materiałach Departamentu Leśnictwa schemat odnosił się jeszcze do okresu okupacji, lecz z dużą dozą pewności można stwierdzić, że władze niemieckie w większości zachowały kształt granic nadleśnictw jeszcze sprzed sierpnia 1914 r. Według danych opracowanych przez agendę MRiDP obszar lasów skarbowych – podzielony na 55 dystryktów³²

²⁸ W. Szafer, *Z Puszczy Białowieskiej. Wrażenia z wycieczek do Puszczy odbytych w 1919 i 1920 r.*, „Orli Lot” 1920, nr 8, s. 101.

²⁹ L. Pączewski, dz. cyt., s. 36–37.

³⁰ Zebrany materiał dokumentacyjny jest wykazem stosunkowo kompletnym. Tylko w ośmiu przypadkach (nadleśnictwa: Jezioro, Prypeć, Łuniniec, Zabłocie Czaratorysk, Snowiedowice, Sarny, Wilejka) arkusze zawierają niepełne dane. Poza tym w kilku dokumentach szacunki zostały ewidentnie zaokrąglone (np. w nadleśnictwie Wołkowysk). Problematicznie przedstawione zostały także dane na temat żywicowania, ponieważ w rubrykach dotyczących tego zagadnienia pojawia się niekiedy cyfra zero, a w innych przypadkach rubryka jest pusta. Trudno orzec, czy oba oznaczenia odnoszą się do tej samej sytuacji; zob. aneks.

³¹ Podlaska Biblioteka Cyfrowa, Mapa Przeglądowa Lasów Państwowych Rzeczypospolitej Polskiej z 1933 r.

³² Wykorzystany przez MRiDP schemat podziału lasów skarbowych przedstawia prawdopodobnie plan jeszcze sprzed wybuchu wojny. Niemieckie władze okupacyjne administrowały bowiem według zupełnie innej struktury terytorialnej; por. AAN,

składających się z 90 nadleśnictw, zajęty przez niemiecki zarząd okupacyjny – wyniósł 1 297 864 ha. Działania wojenne, grabieże, dewastacje, pożary oraz eksploatacja doprowadziły do powstania łącznie 77 157 ha zrębów³³. Do tego dodać należy również straty spowodowane niewłaściwym żywiciowaniem borów sosnowych na powierzchni 13 142 ha, w których drewno straciło wartości użytkowe (mogło służyć jedynie jako opał)³⁴. Ilość surowca wyciętego lub zniszczonego w lasach państwowych na badanym obszarze w okresie od 1914 do lata 1919 r., według analizy Departamentu Leśnictwa, wyniosła 25 560 889 m³ drewna użytkowego oraz 10 104 072 m³ drewna opałowego. Razem dawało to 35 664 961 m³ surowca³⁵.

Opracowane dane statystyczne nie przedstawiają jednak całości strat, jakie poniosły lasy na ziemiach polskich w okresie I wojny światowej. Analizy Departamentu Leśnictwa nie uwzględniały m.in. terytorium Litwy Środkowej. Materiał badawczy z tego regionu (nie wiadomo przez kogo opracowany) różnił się od obliczeń sporządzonych w innych częściach ziem polskich, nie odnotowując m.in. areалу poddanego żywiciowaniu czy wielkości nadleśnictw. Zdecydowanie większym problemem staje się jednak fragmentaryczność posiadanych analiz. W czasie kwerendy w polskich i litewskich archiwach udało się odnaleźć statystyki poświęcone zaledwie pięciu leśnictwom³⁶ (wszystkie w AAN). Dane tam

Komisja Rewindykacyjna, sygn. 1216, Łuczycki, Rabunek niemiecki lasów polskich podczas wojny, k. 2, 8–9; AGAD, Szef Administracji przy General-Gubernatorstwie Warszawskim, sygn. 5, Vierteljahresbericht des Verwaltungschefs bei dem General-Gouvernement Warschau für die Zeit vom 1. Januar 1916 bis zum 31. März 1916, k. 28–34.

³³ Materiał źródłowy nie precyzuje, czy były to zręby częściowe, czy też zupełne.

³⁴ Według dostępnych źródeł oraz literatury Niemcy żywiciowali w czasie wojny wyłącznie sosnę, nie prowadząc podobnych prób na świerkach. Osobom pracującym nad pozyskiwaniem żywicy często brakowało odpowiednich umiejętności oraz narzędzi, co prowadziło do zniszczeń w drzewostanie; por. AAN, Komisja Rewindykacyjna, sygn. 1216, Łuczycki, Rabunek niemiecki lasów polskich podczas wojny, k. 17–18; J. Fijałkowski, *Żywiciowanie sosny pospolitej w lasach państwowych*, „Las Polski” 1922, nr 7–8, s. 273.

³⁵ Porównując wielkość powierzchni zrębów (77 157 ha) z ilością wyciętego surowca (35 664 961 m³), można obliczyć średni wskaźnik wysokości wyrębów, który wynosiłby w tym wypadku 462 m³ drewna z hektara. Według ówczesnych szacunków (lata dwudzieste XX w.) z hektara powierzchni leśnej uzyskiwało się ok. 250 m³ surowca. Tak duża rozbieżność danych wskazywać może, że sporządzone przez Departament Leśnictwa analizy były zaniżone; por. W. Jedliński, *Kilka uwag w sprawie stanu posiadania i samowystarczalności w zakresie produkcji drewna*, „Las Polski” 1929, nr 1, s. 10–11; L. Pączewski, dz. cyt., s. 36–37.

³⁶ Materiał statystyczny dotyczy leśnictw: intruskiego, międzyrzeckiego, rudnickiego, szyrwińskiego i trockiego. W okresie funkcjonowania Zarządu Cywilnego Ziem

zawarte pozwoliły oszacować, że całkowity obszar zrębów na badanym obszarze wyniósł ok. 2250 ha. Z arealu tego władze niemieckie pozyskały ok. 975 m³ drewna użytkowego oraz ok. 372 m³ opałowego (razem 1347 m³). Liczby te budzą jednak pewne wątpliwości, ponieważ wykazany rozmiar eksploatacji jest stosunkowo niewielki. Opracowaniu dokładnych danych na temat strat w lasach Wileńszczyzny nie służą również szacunki sporządzone przez Pączewskiego. Podany przez niego rachunek zniszczeń w wysokości 1,3 mln m³ surowca odnosi się zarówno do kompleksów skarbowych, jak i prywatnych (razem dawało to 9800 ha), a do tego uwzględnia również szkody powstałe w czasie wojny polsko-bolszewickiej³⁷. Pewne braki wykazują ponadto materiały Departamentu Leśnictwa, których autorzy nie przekazali danych z nadleśnictw Wilejka-Duniłowicze, Sarny, Czartorysk oraz częściowo z nadleśnictwa Prypeć i Snowiedowice. Nieprzypadkowo zapewne wszystkie z wymienionych regionów znajdowały się na Kresach Wschodnich II RP³⁸.

Sumując dane zawarte w wykorzystanym materiale statystycznym, możemy stwierdzić, że z lasów na ziemiach polskich będących w czasie I wojny światowej pod okupacją niemiecką (ich areal wynosił ok. 1 300 000 ha³⁹) wycięto ponad 35,5 mln m³ surowca drzewnego.

Wschodnich na obszarze Litwy Środkowej funkcjonowały nadleśnictwa: rudnickie, wileńskie, intruskie, święciańskie; por. AAN, Komisja Rewindykacyjna, sygn. 225, Wykaz strat wynikłych z Zarządu Przymusowego, 1919 r., b.p.; tamże, Leśnictwo międzyrzeckie, nadleśnictwo rudnickie – wykaz rejestracyjny dochodów pobranych przez niemiecką władzę okupacyjną z leśnictwa międzyrzeckiego, b.p.; tamże, Leśnictwo intruskie, nadleśnictwo intruskie – wykaz rejestracyjny dochodów pobranych przez niemiecką władzę okupacyjną z leśnictwa intruskiego, b.p.; tamże, Leśnictwo szyrwińskie, nadleśnictwo intruskie – wykaz rejestracyjny dochodów pobranych przez niemiecką władzę okupacyjną z leśnictwa szyrwińskiego, b.p.; tamże, Leśnictwo trockie, nadleśnictwo wileńskie – wykaz rejestracyjny dochodów pobranych przez niemiecką władzę okupacyjną z leśnictwa wileńskiego, b.p.; Litewskie Centralne Archiwum Państwowe, f. 13, sygn. 414, Instrukcja dla urzędników lokalnych dóbr państwa okręgu wileńskiego, 9 VIII 1919 r., k. 30.

³⁷ L. Pączewski, dz. cyt., s. 37.

³⁸ AAN, Komisja Rewindykacyjna, sygn. 225, Załączniki Komisji Rewindykacyjnej w Warszawie – Nadleśnictwa Wilejka-Duniłowicze, Sarny, Czartorysk, Prypeć, Snowiedowice, b.p.; W. Barański, dz. cyt., s. 12–15; J. Miklaszewski, *Lasy i leśnictwo w Polsce...*, s. 18–21.

³⁹ Z danych Departamentu Leśnictwa wynika, że pod okupacją niemiecką znajdowało się 1 297 864 ha lasu. Do tego należy dodać kompleksy obszaru Litwy Środkowej. W województwie wileńskim II RP lasy skarbowe stanowiły 28% wszystkich terenów zalesionych. Wartość taka przyporządkowana została również Litwie Środkowej, której kompleksy leśne wynosiły ok. 9800 ha; por. AAN, Komisja Rewindykacyjna, sygn. 225, Załączniki Komisji Rewindykacyjnej w Warszawie, b.p.; L. Pączewski, dz. cyt., s. 37.

Gdybyśmy dodali do tego również wielkość eksploatacji drzewostanów na obszarze Litwy Środkowej oraz nieuwzględnionych w materiałach Departamentu Leśnictwa nadleśnictw to ogólna liczba strat w lasach ziem polskich w okresie wojny przekroczyłaby z pewnością wartość 40 mln m³ surowca (biorąc również pod uwagę głosy badaczy mówiące o zaniżonych wartościach w szacunkach drzewostanów na obszarze Kresów Wschodnich II RP)⁴⁰.

Jaka wobec wskazanych powyżej szacunków była rzeczywista skala strat w lasach na badanym obszarze? Czy 40 mln m³ drewna to rzeczywiście dużo, czy może wręcz przeciwnie? Do zilustrowania wielkości strat w drzewostanie lasów na ziemiach polskich będących pod niemieckim zarządem w czasie I wojny światowej należałoby skonfrontować te dane z okresem późniejszym, tj. II Rzeczypospolitej. Areał lasów skarbowych państwa polskiego w dwudziestoleciu międzywojennym wynosił ok. 2 486 000 ha (obszar większy o ponad 1 186 000 ha od tego, którym dysponowały władze niemieckie). Roczny etat cięć szacowany był w nich na ok. 8 mln m³ drzewa. Zastosowanie równania pierwszego stopnia z jedną niewiadomą wskazuje, że roczny etat cięć na obszarze okupowanym przez władze niemieckie powinien wynosić ok. 3,8 mln m³ drzewa, czyli ok. 15 mln m³ surowca w ciągu czterech lat. Tymczasem z lasów na ziemiach polskich ubyło o ok. 25 mln m³ więcej drewna, co odpowiada sześciu dodatkowym etatom rocznym. Wobec tego nie ma raczej wątpliwości, że okres I wojny światowej miał decydujący wpływ naubożenie potencjału leśnego II RP. Przyczyniły się do tego zniszczenia wojenne, grabieże, dewastacja, ale przede wszystkim eksploatacyjna gospodarka prowadzona przez okupanta. Bardzo trudno wskazać jednak dokładne dane na temat strat wynikających z konkretnych działań, w szczególności spowodowanych dewastacją, pożarami czy ostrzałem artyleryjskim⁴¹.

⁴⁰ AAN, Komisja Rewindykacyjna, sygn. 225, Leśnictwo międzyrzeckie, nadleśnictwo rudnickie – wykaz rejestracyjny dochodów pobranych przez niemiecką władzę okupacyjną z leśnictwa międzyrzeckiego, b.p.; tamże, Leśnictwo intruskie, nadleśnictwo intruskie – wykaz rejestracyjny dochodów pobranych przez niemiecką władzę okupacyjną z leśnictwa intruskiego, b.p.; tamże, Leśnictwo szyrwińskie, nadleśnictwo intruskie – wykaz rejestracyjny dochodów pobranych przez niemiecką władzę okupacyjną z leśnictwa szyrwińskiego, b.p.; tamże, Leśnictwo trockie, nadleśnictwo wileńskie – wykaz rejestracyjny dochodów pobranych przez niemiecką władzę okupacyjną z leśnictwa wileńskiego, b.p.; tamże, Załączniki (90 protokołów) Komisji Rewindykacyjnej w Warszawie, b.p.; L. Pączewski, dz. cyt., s. 36–37; W. Barański, dz. cyt., s. 12–15; J. Miklaszewski, *Lasy i leśnictwo w Polsce...*, s. 18–21.

⁴¹ *Sprawozdanie z działalności administracji lasów państwowych...*, s. 34; W. Jedliński, dz. cyt., s. 7–13; J. Broda, dz. cyt., t. 1, s. 147–156; W. Barański, dz. cyt., s. 26.

Uwarunkowania niemieckiej eksploatacji

Dewastacja drzewostanów w lasach na ziemiach polskich była rezultatem wielu nakładających się na siebie przyczyn. Poniższe zestawienie przedstawia rozmiary strat w surowcu drzewnym z wybranych ziem polskich będących w czasie wojny pod niemieckim zarządem okupacyjnym.

Tabela 1. Straty w drzewostanie w wybranych nadleśnictwach na ziemiach polskich powstałe w okresie I wojny światowej

Dystrykt	Nadleśnictwo	Obszar nadleśnictwa w ha	Straty w drewnie użytkowym w m ³	Straty w drewnie opałowym w m ³	Straty ogółem w m ³	Średnia ilość strat w m ³ z ha	Obszar żywicowany w ha
Lida	Lida	18 944	1 950 198	729 816	2 680 014	141	brak inf.
Sokółka	Czarna Wieś	27 500	1 597 931	529 307	2 127 238	77	991
Grodno	Jezioro	15 739	379 056	777 787	1 156 843	73	515
Baranowicze	Kolpienie	23 869	837 955	267 455	1 105 410	46	161
Kowel	Kowel	18 000	770 104	306 140	1 076 244	59	brak inf.
Słonim	Dereczyn	28 972	917 753	128 564	1 046 317	36	brak inf.
Brześć	Brześć	17 982	713 027	214 290	927 317	51	brak inf.
Gostynin	Gostynin	8700	596 950	218 031	814 981	93	120
Będzin	Janów-Biała	12 000	550 770	231 355	782 125	65	brak inf.
Augustów	Szczebra-Olszanka	16 921	546 049	227 868	773 917	45	220
Wołożyn	Bakszty	54 332	544 879	209 508	754 387	13	10
Sejny	Krasnopol	13 534	587 774	163 458	751 232	55	80

Źródło: AAN, Komisja Rewindykacyjna, sygn. 311, Załączniki Komisji Rewindykacyjnej w Warszawie – Nadleśnictwa Lida, Czarna Wieś, Jezioro, Kolpienie, Kowel, Dereczyn, Brześć, Gostynin, Janów-Biała, Szczebra-Olszanka, Bakszty, Krasnopol, b.p.

Prezentowane zestawienie odnosi się do wybranych dwunastu nadleśnictw, które w okresie I wojny światowej poniosły najwyższe straty w drzewostanie. Jednak ważne są w nim nie tylko liczby obrazujące skalę zniszczeń, ale też wynikające z nich uwarunkowania.

Stopień dewastacji drzewostanu na danym obszarze wynikał w dużej mierze z przebiegu działań wojennych. Nie chodzi tu bynajmniej wyłącznie o same walki, ale również o przygotowania do dużych kampanii bądź też po prostu stacjonowanie wojsk. Obie sytuacje generowały ogromne potrzeby materiałowe, zarówno jeżeli idzie o drzewo budowlane, jak

i opałowe. Potężna ofensywa niemieckiej 10. Armii gen. Hermana von Einchora z sierpnia 1915 r., skierowana przeciwko twierdzy Kowno, przygotowywana była pod osłoną lasów zaniemeńskich. Podobnie działo się w przypadku dalszych działań w kierunku linii Niemna, na czele z oblężeniem twierdzy grodzieńskiej. Front wschodni jesienią 1915 r. zatrzymał się na linii Dyneburg – jezioro Narocz – Smorgonie, ciągnąc się dalej na wschód od Baranowicz, wzdłuż Kanału Ogińskiego w kierunku na Pińsk i Dubno. Znajdujące się na tym obszarze lasy stały się prawdopodobnie zapleczem materiałowym niemieckich wojsk praktycznie aż do 1918 r. Nadleśnictwa z tego regionu poniosły największe straty ze wszystkich znajdujących się pod niemieckim zarządem okupacyjnym. Poza tym podkreślić należy, że żołnierze na obszarze przyfrontowym pobierali surowiec z lasów na własną rękę (na terenach oddalonych od linii frontu było to zabronione), przyczyniając się w ten sposób do ogromnego spustoszenia w drzewostanie. Dewastacje lasów przez żołnierzy czyniły niekiedy większe szkody niż bezpośrednie działania wojenne⁴².

Analizując temat zniszczeń w drzewostanach spowodowanych działaniami wojennymi oraz samowolą żołnierzy, nie można zapomnieć, że problem ten dotyczył w równym stopniu wojska niemieckiego, jak i rosyjskiego. Nie podlega dyskusji, że żołnierze carscy również potrzebowali drewna, zarówno budulca, jak i opału. Z nielicznych zachowanych dokumentów z przełomu 1914 i 1915 r. dotyczących stacjonowania wojsk rosyjskich w okolicach Augustowa wynika, że dostarczaniem materiału drzewnego wojsku zajmowała się w tym czasie prawdopodobnie lokalna administracja leśna⁴³. Praktyki carskich żołnierzy nie odbiegały zapewne od działań niemieckich. Przepuszczalnie rosyjska eksploatacja doprowadziła w dużej mierze do ogromnego spustoszenia drzewostanu w nadleśnictwie Czarna Wieś (Puszcza Knyszyńska). Poziom eksploatacji surowca drzewnego w tym regionie przekroczył 2 mln m³ (drugie na liście najbardziej zniszczonych nadleśnictw na terenie okupacji niemieckiej na wschodzie), mimo że ominęły to miejsce intensywne

⁴² AAN, Komisja Rewindykacyjna, sygn. 225, Załączniki Komisji Rewindykacyjnej w Warszawie – Nadleśnictwa Lida, Jezioro, Kołpinie, Kowel, Dereczyn, Brześć, Bakszty, b.p.; Litewskie Państwowe Archiwum Historyczne (dalej: LPAH), f. 641, sygn. 699, Der Chef der Deutschen Verwaltung für Litauen, Verwaltungsbefehls, XV, nr 323, 5 IV 1916 r., k. 27; *Nie wybiła godzina wybawienia z otchłani nieszczęść... Kronika dziejów Łowicza Władysława Tarczyńskiego*, oprac. M. Wojtylak, Warszawa 2015, s. 108, 125–126, 178; J. Dąbrowski, *Wielka Wojna 1914–1918*, Warszawa 1937, s. 406–410, 414; *Der Weltkrieg. Die Siege im Osten*, t. 12, Stuttgart 1917, s. 241.

⁴³ AP w Suwałkach, Leśnictwo Balińskie guberni suwalskiej, sygn. 25, Podania do leśniczego Leśnictwa Balinka, 31 III 1915 r., k. 12; 3 I 1915 r., k. 13.

działania wojenne. Niewykluczone, że położone na północ od Białegostoku nadleśnictwo Czarna Wieś zaopatrywało w drewno twierdzę Osowiec. Rosjanie budując ten potężny kompleks forteczny, „wyczyścili” pobliski obszar ze zwartych obszarów leśnych. Wynikało to nie tylko z potrzeby dostaw ogromnej ilości surowca drzewnego przeznaczonego na wykonanie infrastruktury fortecznej, lecz miało także wpływ na obronność twierdzy. Lasy stanowiły bowiem naturalną osłonę, dającą ewentualnemu wrogowi możliwość ukrycia się lub przegrupowania. Poza tym wyrąb na obszarze przylegającym do twierdzy wydawał się dość ryzykowny. Osowiecka załoga potrzebowała jednak drewna, które należało skądś dostarczyć. Za pozyskiwaniem surowca z nadleśnictwa Czarna Wieś przemawiała chociażby odległość (ok. 60 km) oraz doskonałe połączenie kolejowe, pozostające – tak jak cały ten obszar do września 1915 r. – w rękach Rosjan⁴⁴.

Czynnikami silnie warunkujących eksploatację była jednak dostępność materiału. Gospodarujące w lasach na ziemiach polskich niemieckie urzędy leśne pozyskiwały głównie drewno sosnowe, co wynikało naturalnie z jego obfitości. W silnie eksploatowanych kompleksach leśnych, takich jak np. Puszcza Knyszyńska, Puszcza Augustowska, Puszcza Nalibocka, lasy zaniemeńskie, dominowała właśnie sosna⁴⁵. Poza tym fakt eksploatacji głównie drzewa sosnowego potwierdzają raporty kwartalne szefa Zarządu Cywilnego GGW Wolfganga von Kriesa⁴⁶.

Niemieckie instrukcje dotyczące budowy umocnień polowych wskazywały, aby w pracach fortyfikacyjnych używać „twardego drewna”⁴⁷. Nie precyzowano tam jednak, jaki gatunek materiału miał być preferowany. Najwytrzymalszy surowiec pochodzi z drzew liściastych, tj. dębu, buku,

⁴⁴ AAN, Komisja Rewindykacyjna, sygn. 225, Załączniki Komisji Rewindykacyjnej w Warszawie – Nadleśnictwo Czarna Wieś, b.p.; B. Perzyk, *Twierdza Osowiec 1882–1915*, Warszawa 2004, s. 50, 61, 73, 75, 84.

⁴⁵ Repozytorium Cyfrowe Instytutów Naukowych (dalej: RCIN), Mapa Lesistości Rzeczypospolitej Polskiej z okresu dwudziestolecia międzywojennego; J. Miklaszewski, *Lasy i leśnictwo w Polsce...*, s. 465–485; L. Pączewski, dz. cyt., s. 12–13, 25–27, 30–38.

⁴⁶ AAN, Komitet Narodowy Polski, sygn. 596, Vierteljahrbericht des Verwaltungschef bei dem Genera-Gouvernement Warschau für die Zeit vom 1 October 1915 bis zum 31 December 1915, k. 25.

⁴⁷ *Feld-pionierdienst aller Wassen*, Berlin 1911, s. 143–149; *Stellungsbau vom Juni 1916*, Berlin 1916, s. 21–30. Informacje na temat budulca drzewnego wykorzystywanego do fortyfikacji polowej przekazuje m.in. wydana w 1919 r. instrukcja autorstwa Stefana Roweckiego. Powołując się m.in. na niemieckie *Stellungsbau*, stwierdza on, że do budowy umocnień polowych powinien być wykorzystany surowiec z drzew liściastych. Wobec ograniczonej ilości tego materiału drzewnego stosować jednak należy sosnę lub świerk; por. tenże, *Umocnienie polowe*, Warszawa 1919, s. 64.

akacji, jesionu, jaworu⁴⁸. Problemem staje się jednak dostępność, ponieważ lasów łąkowych⁴⁹ na zajętych przez Niemców obszarach Królestwa Polskiego oraz zachodnich guberni rosyjskich było za mało, aby zaspokoić potrzeby gospodarki wojennej⁵⁰. Drzew liściastych potrzebował w dużej ilości przemysł chemiczny. Wytwarzano z nich oleje techniczne, garbniki, smary, alkohol etylowy, kreozot⁵¹ oraz smołę. Począwszy od 1916 r. aż do końca wojny funkcjonujące na terenie Niemiec fabryki przemysłu garbarskiego działały niemalże w całości na bazie drewna dostarczanego z obszarów okupowanych⁵². Materiał budowlany pochodzący z drzew liściastych był wprawdzie wykorzystywany przez oddziały niemieckich pionierów, lecz niemal wyłącznie przy budowie mostów⁵³.

Logicznym rozwiązaniem w takiej sytuacji była eksploatacja borów iglastych. Z ogólnego obszaru leśnego na ziemiach polskich na kompleksy sosnowo-świerkowe przypadało aż 75% powierzchni, przy czym sama sosna stanowiła ok. 50% całego drzewostanu. Podstawową kwestią decydującą o wykorzystaniu budulca sosnowego w pracach fortyfikacyjnych była przede wszystkim duża wytrzymałość tego drewna, wyższa niż np. świerkowego⁵⁴.

⁴⁸ A. Lis, P. Lis, *Charakterystyka wytrzymałości drewna jako jego podstawowej właściwości mechanicznej*, „Budownictwo” 2013, nr 169, z. 19, s. 81–83; W. Żenczykowski, *Budownictwo ogólne*, t. 1, Warszawa 1992, s. 329–330.

⁴⁹ łąk to wielogatunkowy i wielowarstwowy las liściasty, zazwyczaj z przewagą grabów oraz dębów; por. A. Szweykowska, J. Szweykowski, *Słownik botaniczny*, Warszawa 2003, s. 721.

⁵⁰ *Sprawozdanie z działalności administracji lasów państwowych...*, s. 63–65.

⁵¹ Produkt otrzymywany ze smoly drzewnej, stosowany dawniej do produkcji środków dezynfekcyjnych (wyłącznie z drzewa bukowego), przeciwbiegunkowych, przeciwbólowych oraz impregnujących drewno (głównie podkłady kolejowe); por. G.B. Kauffman, *Pittacal. The First Synthetic Dyestuff*, „Journal of Chemical Education” 1977, nr 12, s. 753; D. Mączyński, *Jak chroniono w Polsce drewno budowlane i konstrukcyjne w XIX i XX w.*, <http://www.icomos-poland.org/pl/struktura-organizacyjna/komisja-drewna/15-dominik-maczynski-jak-chroniono-w-polsce-drewno-budowlane-i-konstrukcyjne-w-xix-i-xx-w.html> (30 X 2017); M. Stawiak-Osińska, *Ponętna, uległa, akurata. Ideal i wizerunek kobiety polskiej pierwszej połowy XIX w.*, Warszawa 2010, s. 330.

⁵² AGAD, Szef Administracji przy General-Gubernatorstwie Warszawskim, sygn. 6, Vierteljahrbericht des Verwaltungsschef bei dem General-Gouvernement Warschau für die zeit vom 1 April 1916 bis 31 Juni 1916, k. 8; Z. Budrewicz, *Przeróbka chemiczna drzewa i jej znaczenie dla kraju*, „Przemysł Chemiczny” 1922, nr 5 s. 103; A. Bader, *Wald und Krieg. Wie sich in Kriegs- und Krisenzeiten die Waldbewirtschaftung veränderte. Die deutsche Forstwirtschaft im Ersten Weltkrieg*, Göttingen 2011, s. 29–32, 92.

⁵³ *Pionierdienst aller Wessen*, Berlin 1936, s. 166; K. Kleczke, *Uwagi o materiale pojazdów mostowych*, „Saper i Inżynier Wojskowy” 1922, nr 7, s. 234.

⁵⁴ J. Miklaszewski, *Ogólny rzut oka na rozwój produkcji leśnej i obrotu drzewnego Polski współczesnej*, Warszawa 1928, s. 12; L. Krzymuski, *Rolnictwo, lasy i przemysł*

Dostępność materiału drzewnego nie była jednak równomierna. Lasy w zachodnich guberniach rosyjskich (przez które przechodziła linia frontu jesienią 1915 r.), czyli na późniejszych Kresach Wschodnich II RP, miały dużo większy potencjał surowcowy niż drzewostany centralnych obszarów Królestwa Polskiego (bez Puszczy Augustowskiej)⁵⁵. Kwestia ta zasadniczo decydowała o możliwości pozyskania z danego kompleksu leśnego materiału budowlanego oraz opałowego. Widać to choćby na przykładzie GGW, którego władze ubolewały, że ze względu na niewystarczający stopień lesistości zarządzanego przez nich terytorium zmuszone były ograniczać eksploatację⁵⁶.

Jedną z najistotniejszych kwestii związanych z eksploatacją stanowił transport. Przewóz surowca drzewnego, bez względu na jego postać, należał do trudnych logistycznie zadań, szczególnie w czasie prowadzenia działań wojennych⁵⁷. Władze niemieckie do transportu drewna wykorzystywały przede wszystkim kolej. Wiązało się to z jednej strony z dużymi kosztami przewozu, ale z drugiej zapewniało sprawne dotarcie ładunku do wyznaczonego celu. Podczas wojny czas odgrywa zasadniczą rolę. Kompleksy leśne, w pobliżu których ciągnęły się żelazne nitki szyn, były eksploatowane w zdecydowanie większym stopniu niż miejsca pozbawione trakcji kolejowej. Podobną opinię na ten temat wyrażali również inni autorzy zajmujący się tematem szacowania strat w drzewostanach powstałych w okresie I wojny światowej⁵⁸.

Władze niemieckie naturalnie wykorzystywały do przewozu drewna także sieć rzeczną, lecz w stopniu ograniczonym. W jednym z wydanych przez okupacyjną administrację rozporządzeń stwierdzono nawet, że transport produktów (w tym drewna) drogą wodną ze względu na długotrwały czas podróży stanowić może jedynie odciążenie przewozów kolejowych. Nie zwracano przy tym zupełnie uwagi na oszczędności, których uzyskanie stawało się możliwe w związku z intensywniejszą

drzewny w Polsce, Katowice 1928, s. 11; A. Lis, P. Lis, dz. cyt., s. 81–83; W. Żenczykowski, dz. cyt., s. 329–330.

⁵⁵ RCIN, Mapa Lesistości Rzeczypospolitej Polskiej z okresu dwudziestolecia międzywojennego.

⁵⁶ AGAD, Szef Administracji przy General-Gubernatorstwie Warszawskim, sygn. 12, Halbjahresbericht. Das Verwaltungschefs bei dem General-Gouvernement Warschau für die Zeit vom 1 April bis 30 September 1918, k. 29; AAN, Komitet Narodowy Polski, sygn. 596, Wyciąg z siódmego sprawozdania general-gubernatora H.H. von Beselera, 13 X 1917 r., k. 123.

⁵⁷ A. Szwarc, *Transport drewna*, Warszawa 1923, s. 5–6.

⁵⁸ L. Pączewski, dz. cyt., s. 37; AAN, Komisja Rewindykacyjna, sygn. 1216, Łuczycy, Rabunek niemiecki lasów polskich podczas wojny, k. 9.

eksploatacją sieci rzecznej⁵⁹. Niemniej drogi wodne wykorzystywano, powołując nawet specjalne jednostki wojska do obsługi transportu rzeczno. Za przykład posłużyć może nadleśnictwo Szczebra-Olszanka w dystrykcie Augustów, przez które przechodził Kanał Augustowski. Pomimo możliwości przewozów kolejowych, władze niemieckie intensywnie korzystały z pochodzącej jeszcze z XIX w. sztucznej drogi wodnej, dokonując nawet szeregu inwestycji budowlano-remontowych mających przyspieszyć spław drewna⁶⁰.

Osobliwym przykładem niemieckich działań eksploatacyjno-gospodarczych była Puszcza Białowieska. Okalające niewielką wieś Białowieżę lasy, będące przed wojną pod osobistą opieką cara Mikołaja II (głównie ze względu na żyjące tam żubry), stanowiły poważny rezerwuar materiału drzewnego. Zarządzający od drugiej połowy 1915 r. obszarem Puszczy Białowieskiej kpt. Georg Escherich (z wykształcenia leśnik) szacował wielkość znajdującego się tam surowca na mniej więcej 35 mln m³. Duże możliwości eksploatacyjne wynikały jednak nie tylko z ilości surowca drzewnego, lecz także z faktu, że stanowił on w sporej części starodrzew. Zaskakujące wobec tego może się wydawać, że w okresie od sierpnia 1915 do listopada 1918 r. pozyskano z Puszczy Białowieskiej zaledwie ok. 1 419 000 m³ (wraz z Puszczą Świsłocką), przy wielkości eksploatowanego obszaru wynoszącej blisko 130 tys. ha⁶¹. Roczny wyrąb wielkości ok. 470 tys. m³ z pewnością nie należy do małych, jednak w porównaniu z innymi eksploatowanymi obszarami lasy białowieskie nie ucierpiały w czasie wojny aż tak dotkliwie. Dla porównania same tylko nadleśnictwo Lida (Puszcza Nalibocka), w którym wycinkę prowadzono na obszarze niespełna 20 tys. ha, straciło w czasie wojny ponad 2,6 mln m³ surowca drzewnego⁶². Dużo większe zniszczenia miały miejsce

⁵⁹ LPAH, f. 641, sygn. 699, Der Chef der Deutschen Verwaltung für Litauen, Verwaltungsbefehls XXV, nr 1058, 23 IX 1916 r., k. 89; W. Prus-Szczepanowki, *Komunikacja leśna i przewóz drewna*, „Sylwan” 1914, nr 3, s. 76–83; A. Szwarz, dz. cyt., s. 58.

⁶⁰ AP w Suwałkach, Tymczasowa Rada Obywatelska Okręgu Suwalskiego, sygn. 5, Protokół przejścia administracji kanałowej z wszelkimi przyborami, 1919 r., k. 84; AP w Suwałkach, Nadleśnictwo Krasne, sygn. 43, Operat Urzędowy Nadleśnictwa Krasne, obręb Krasne i Żyliń, 1924–1925, cz. 1, k. 8, 21; RCIN, Mapa Lesistości Rzeczypospolitej Polskiej z okresu dwudziestolecia międzywojennego; tamże, Mapa Rzeczypospolitej Polskiej i krajów ościennych, 1922 r.; tamże, Mapa Polskiej sieci kolejowej i lotniczej, 1936 r.

⁶¹ LPAH, f. 641, sygn. 971, Die Bedeutung des Urwaldes von Bialowies für die deutsche Volkswirtschaft, 1917 r., k. 3; AAN, Komisja Rewindykacyjna, sygn. 225, Załączniki Komisji Rewindykacyjnej w Warszawie – Nadleśnictwa Browskie, Królewskie, Starzyńskie, Świsłocz, Hajnówka, b.p.

⁶² AAN, Komisja Rewindykacyjna, sygn. 225, Załączniki Komisji Rewindykacyjnej w Warszawie – Nadleśnictwo Lida, b.p.

również w mniejszej od lasów białowieskich Puszczy Augustowskiej (ok. 3 mln m³ przy użytkowanej wielkości 74 706 ha⁶³) czy też Puszczy Knyszyńskiej (ok. 2,7 m³ przy użytkowanej wielkości 58 501 ha⁶⁴). Wydaje się to tym bardziej dziwne, że ilość surowca oraz infrastruktura (do Puszczy Białowieskiej doprowadzona była kolej, a przepływająca w okolicy rzeka Narew umożliwiała spław drewna) pozwalały na zdecydowanie intensywniejszą eksploatację⁶⁵. Źródła, a także literatura przedmiotu nie dają przekonującej odpowiedzi na pytanie, co hamowało wyręb białowieskich mateczników. Pozostają w takim wypadku jedynie poszlaki, które układają się jednak w pewną całość. Pierwszą trudność mogła stanowić logistyka, głównie transport. Problem nie wynikał jednak z braku infrastruktury. Puszcza Białowieska była bodaj największym kompleksem leśnym pod niemieckim zarządem, bogatym w drzewostan liściasty. Według szacunków Eschericha ok. 30% składu gatunkowego lasów białowieskich stanowiły dęby, buki, klony, lipy itp. Nie dziwi wobec tego, że okupanci nastawili się właśnie tutaj na eksploatację oraz przetwórstwo surowca z drzewa liściastego. W tym celu wybudowano ogromne zakłady w nieodległej od Białowieży miejscowości Hajnówka, które m.in. dostarczały produktów suchej destylacji drewna. Transport smukłych sosen był jednak o wiele łatwiejszy niż potężnych, białowieskich dębów. Nie mogła zmienić tego nawet okalająca Puszcę Białowieską, wybudowana przez Niemców sieć kolejki wąskotorowej. Oprócz tego wpływ na ograniczoną wielkość zniszczeń drzewostanu białowieskich lasów mógł mieć także fakt, że przez region dość szybko przetoczył się front. Puszcę Białowieską ominęły jednak nie tylko działania wojenne, lecz także zainteresowani surowcem z polskich lasów niemieccy przemysłowcy. Białowieskie lasy przez cały okres okupacji znajdowały się pod nadzorem zarządu wojskowego, który niekoniecznie cenił współpracę z władzami cywilnymi, skłonny do daleko idących ustępstw wobec niemieckich przedsiębiorców⁶⁶.

⁶³ Tamże, Załączniki Komisji Rewindykacyjnej w Warszawie – Nadleśnictwo Augustów, Balinka, Szczebra-Olszana, Hańcza, Krasnopol, Pomorze, b.p.

⁶⁴ Tamże, Załączniki Komisji Rewindykacyjnej w Warszawie – Nadleśnictwo Knyszyn, Czarna Wieś, Sokółka, b.p.

⁶⁵ LPAH, f. 641, sygn. 971, Die Bedeutung des Urwaldes von Bialowies für die deutsche Volkswirtschaft, 1917 r., k. 3–4; E. Więcko, *Dzieje Puszczy Białowieskiej...*, s. 339; V. Wiernicka, *Rosjanie w Polsce. Czas zaborów 1795–1915*, Warszawa 2015, s. 238–241.

⁶⁶ LPAH, f. 641, sygn. 971, Die Bedeutung des Urwaldes von Bialowies für die deutsche Volkswirtschaft, 1917 r., k. 4–5; G. Escherich, *Der Alte Jäger. Erinnerungen aus meinem Leben*, Berlin 1936, s. 118, 152; P. Bajko, *Białowieża pod rządami Georga Eschericha*, „Czasopis” 2014, nr 9, <http://czasopis.pl/bialowieza-pod-rzadami-georga-eschericha-piotr-bajko-92014/> (9 XI 2017); tenże, *Białowieża pod rządami Georga*

Zakończenie

Przeprowadzona w powyższym tekście analiza porównawcza dotychczasowego stanu badań dotyczących strat w drzewostanie lasów skarbowych na ziemiach polskich będących w czasie I wojny światowej pod niemiecką okupacją i dostępnego materiału źródłowego stanowiącego efekt prac Departamentu Leśnictwa wykazuje zasadniczo duże rozbieżności. Głównym tego powodem wydaje się być dobrany przez autorów materiał źródłowy. Z pewnością wiarygodniejsza analiza omawianej problematyki znalazła się w tekście autorstwa Adama Czerniakowa. Szacunki tego badacza są jednak niższe (32,5 mln³ drewna), niż wyniki przeprowadzonej w tym artykule analizy (ok. 40 mln m³ drewna). Wydaje się, że Czerniaków pisząc swój artykuł w 1921 r., nie miał dostępu do całości dokumentacji z prowadzonych na potrzeby MRiDP prac, które być może w tym okresie jeszcze nie dobiegły nawet końca. Mimo to zaskakujące są podane przez niego szacunki dotyczące wielkości zrębów (355 tys. ha wobec 77 tys. ha wskazanych przez Departament Leśnictwa) oraz nieprawdopodobny wręcz wynik obliczeń poziomu strat w drzewostanie, które w ciągu czterech lat wynieść miały 30 rocznych etatów cięć (według materiałów Departamentu Leśnictwa czteroletnie straty w drzewostanie równały się 10–11 etatom).

Zagadnienia nie naświetlają jednak wystarczająco niestety także dokumenty niemieckie. Dane w nich zawarte dotyczą wyłącznie obszaru Generalnego Gubernatorstwa Warszawskiego oraz – co bardzo istotne – odnoszą się jedynie do udokumentowanej części eksploatacji. Analizy Jabłońskiej, Kriesa oraz zespołu Grabski, Warężak i Stojanowski na temat strat w drzewostanie lasów GGW (zarówno prywatnych, jak i państwowych) wahały się w granicach od ok. 6 do 9,5 mln m³ surowca. Statystyki Departamentu Leśnictwa wskazywały z kolei ilość przekraczającą 14 mln m³. Różnice są wobec tego bardzo duże.

Podsumowując, należy odpowiedzieć na podstawowe pytanie dotyczące ogólnych strat w drzewostanie lasów na ziemiach polskich znajdujących się w czasie I wojny pod niemiecką okupacją. Bez wątplenia były one bardzo duże, a za główny tego powód uznać należy mającą rabunkowy charakter eksploatację gospodarczą. Podkreślić należy jednak, że straty w drzewostanie w poszczególnych regionach polskich miały różną skalę. Decydowały o tym takie kwestie jak działania wojenne, dostępność infrastruktury kolejowej oraz zasobność surowcowa danego kompleksu leśnego.

Eschericha, „Czasopis” 2014, nr 10, <http://czasopis.pl/bialowieza-pod-rzadami-georga-eschericha-piotr-bajko-102014/> (9 XI 2017); I. Rivoli, *Puszcza Białowieska w administracji wojskowej niemieckiej*, „Przegląd Leśniczy” 1918, nr 3, s. 73–83.

Aneks. Eksploatacja lasów na ziemiach polskich pod okupacją niemiecką w okresie I wojny światowej, z podziałem na nadleśnictwa

Dystrykt	Nadleśnictwo	Obszar nadleśnictwa w ha	Obszar zrębów w ha	Obszar poddany żywicowaniu w ha	Wielkość eksploatacji drewna użytkowego w m ³	Wielkość eksploatacji drewna opałowego w m ³	Obszar nasadzeń w ha
Augustów	Balinka	2200	696	95	126 952	48 260	brak inf.
	Augustów	16 921	1726	86	436 143	185 620	345
Augustów-Suwalki	Szczebra-Olszanka	16 761	1926	220	546 049	227 868	594
Będzin	Będzin	8995	1493	164	248 311	33 031	100
	Dąbrowa	5352	448	brak inf.	75 133	8069	brak inf.
Biała	Janów-Biała	12 000	2149	brak inf.	550 770	231 355	brak inf.
Białowieża	Browskie	31 431	424	686	273 949	222 574	brak inf.
	Królewskie	29 809	249	203	106 655	120 912	brak inf.
	Starzyńskie	22 254	979	40	111 927	89 498	brak inf.
	Świsłocz	23 793	44	254	15 978	1500	brak inf.
	Hajnówka	21 692	879	brak inf.	283 962	222 574	brak inf.
Białystok	Knyszyn	12 001	805	85	247 068	135 231	1596
Bielsk	Hołdy	8864	1031	513	228 236	83 814	423
	Mielniki	11 000	903	406	361 299	109 684	1086
Brześć	Brześć	8864	1031	513	228 236	83 814	423
	Małosychie	11 000	903	406	361 299	109 684	1086
Brzeziny	Brzeziny	5660	375	219	161 012	63 257	1066
	Widy	11 654	350	brak inf.	127 680	15 660	brak inf.

Częstochowa	Zagórze	11 936	534	149	129 089	30 069	1701
	Częstochowa	12 379	950	353	252 932	55 918	228
	Olsztyn	7695	779	brak inf.	168 556	32 459	1922
Baranowicze	Kołpienie	23 869	1594	161	837 955	267 455	brak inf.
Dzisna	Dzisna	12 962	488	brak inf.	74 829	47 640	brak inf.
Garwolin	Garwolin	2000	197	brak inf.	55 308	49 343	1602
Gostynin	Gostynin	8700	1569	120	596 950	218 031	brak inf.
Grodno	Grodno	17 633	1247	143	396 653	150 876	brak inf.
	Jezioro	15 739	0	515	379 056	777 787	15 739
	Druskienniki	23 792	496	brak inf.	57 894	21 385	2160
Kamień	Prypeć	12 710	125	270	21 000	brak inf.	brak inf.
Kobryń	Kobryń	23 893	121	brak inf.	318 383	94 170	1548
Kolno	Kolno	8460	556	brak inf.	252 688	39 021	1983
	Lipniki	8186	748	brak inf.	259 798	30 537	brak inf.
Kolno-Łomża	Nowogród	10 125	1222	157	254 958	106 664	1580
Kolno-Szczuczyn	Grajewo	12 802	657	110	368 742	87 114	1880
Koło	Koło	5828	359	185	77 464	22 345	492
Kossów-Prużany	Bereza Kartuska	14 700	269	brak inf.	56 462	22 782	brak inf.
Kossów-Słonim	Różany	21 561	54	brak inf.	49 718	20 177	137
Kowel	Kowel	18 000	2158	brak inf.	770 104	306 140	1218
	Krymno	15 301	253	300	37 950	17 130	674
	Trojanówek	16 109	1500	brak inf.	435 000	165 000	7000
	Zabłocie	19 817	0	50	23 550	6760	3110

Dystrykt	Nadleśnictwo	Obszar nadleśnictwa w ha	Obszar zrębów w ha	Obszar poddany żywicowaniu w ha	Wielkość eksploatacji drewna użytkowego w m ³	Wielkość eksploatacji drewna opałowego w m ³	Obszar nasadzeń w ha
Lida	Lida	18 944	3497	brak inf.	1 950 198	729 816	brak inf.
	Koniawy	35 549	667	1010	205 464	266 668	brak inf.
Lipno	Lipno	5764	1242	83	225 590	49 998	brak inf.
Lubomla	Szack	13 948	406	267	78 325	17 652	150
	Lubomla	18 877	50	100	32 000	15 000	280
Łask	Czarnocin-Łask	7711	534	79	75 040	23 356	1350
Łomża	Zambrów	8390	1145	25	164 799	294 319	brak inf.
Łuków	Łuków	14 051	496	119	80 810	41 210	468
Łuniniec	Łuniniec	11 940	0	brak inf.	198	98	2
Ostrołęka	Ostrołęka	12 060	1472	165	393 640	203 526	3271
Ostrów	Myszyniec	9159	743	95	285 165	194 497	1332
	Wiśniewo	9014	613	118	230 595	67 915	1
	Jagiel	10 390	1861	brak inf.	334 579	139 455	1424
	Ostrów	11 121	1550	brak inf.	566 665	182 897	4948
Pińsk	Pińsk	39 731	553	brak inf.	240 043	50 197	622
Przasnysz	Jednoróżec	8324	770	125	527 633	135 298	2806
	Chorzele	7248	662	13	94 065	34 725	brak inf.
	Rzaniec	7135	1938	81	124 685	32 212	brak inf.
Prużany	Szereszemy	10 292	170	brak inf.	29 750	12 750	brak inf.
Pułtusk	Pułtusk	7976	507	1	283 045	120 496	1636
	Lemany	10 073	1120	124	195 544	59 528	brak inf.

Rawa	Spała	10 200	213	brak inf.	387 562	50 232	1474
Rawa-Brzeziny	Regny	5718	892	207	219 494	100 428	890
Sarny	Styr	11 497	480	brak inf.	64 000	32 000	brak inf.
	Czartorysk	19 735	0	0	0	0	0
	Snowiedowice	9150	brak inf.	brak inf.	1500	brak	8
	Sarny	26 587	0	0	0	0	brak inf.
Sejny	Hańcza	11 524	1665	brak inf.	312 286	134 272	7852
	Krasnopol	13 534	1191	80	587 774	163 458	1298
	Pomorze	13 766	264	588	227 809	14 046	10 818
Sieradz	Sieradz	10 027	1553	110	84 635	100 836	10 027
Skierniewice	Skierniewice	9001	1511	brak inf.	200 006	143 051	333
Słonim	Słonim	13 491	668	brak inf.	161 748	26 038	brak inf.
	Dereczyn	28 972	283	brak inf.	917 753	128 564	7051
Sochaczew- -Błonie	Kampinos	11 654	814	255	155 927	114 958	3179
Sokółka	Sokółka	19 000	2158	294	157 883	17 472	175
	Czarna Wieś	27 500	1741	991	1 597 931	529 307	4736
Suwałki	Suwałki	7725	1264	251	555 092	68 868	1108
	Puńsk	4302	148	151	161 996	45 864	2069
Suwałki-Sejny	Podmiejskie	7352	109	297	182 966	77 567	3788
Szczuczyn	Rajgród	7000	956	16	394 571	92 858	1719
Turek-Łęczycza	Uniejów	8899	686	114	119 428	110 509	2208
Warszawa	Pomiechówek	4084	625	25	516 200	54 442	1255
Warszawa- -Radzymin	Warszawa- -Wschód	4700	379	brak inf.	154 715	19 200	334

Dystrykt	Nadleśnictwo	Obszar nadleśnictwa w ha	Obszar zrębów w ha	Obszar poddany żywocowaniu w ha	Wielkość eksploatacji drewna użytkowego w m ³	Wielkość eksploatacji drewna opałowego w m ³	Obszar nasadzeń w ha
Warszawa Błonie – Grójec	Warszawa- -Zachód	5064	285	brak inf.	57 820	14 100	5064
Wilejka- -Duniłowicze	Wilejka	4300	brak inf.	brak inf.	brak inf.	brak inf.	brak inf.
Wieluń	Wieluń	9538	1186	151	219 740	243 539	3813
	Rudniki	5843	526	20	73 255	20 623	252
Włocławek- -Nieszawa	Włocławek	15 109	1861	731	423 000	250 253	3017
Włodawa	Parczew	8064	278	500	152 198	43 695	8064
	Włodawa	7229	673	14	137 698	19 437	7229
Wołkowysk	Wołkowysk	18 754	400	250	100 000	50 000	18 754
Wołożyn	Bakszty	54 332	1753	10	544 879	209 508	brak inf.

Źródło: AAN, Komisja Rewindykacyjna, sygn. 311, Załączniki Komisji Rewindykacyjnej w Warszawie.

Bibliografia

- Bielański K., *O las polski*, „Las Polski” 1921, nr 1, s. 9–25.
- Broda J., *Dzieje najnowsze leśnictwa w Polsce 1918–2006*, t. 1, Warszawa 2007.
- Fromer R., *Okres pierwszej wojny światowej*, w: *Dzieje lasów, leśnictwa i drzewnictwa w Polsce*, red. J. Broda, A. Żabko-Potapowicz, Warszawa 1965, s. 304–308.
- Grabski W., Warężak J., Stojanowski J., *Rolnictwo Polski 1914–1920*, w: *Polska w czasie wielkiej wojny (1914–1918). Historia społeczna i ekonomiczna*, t. 3: *Historia ekonomiczna*, red. M. Handelsman, H. Gliwic, W. Grabski, K. Konarski, K.W. Kumaniecki, S. Kutrzeba, J. Stachiewicz, Oświęcim 2015, s. 257–339.
- Gierowska-Kałuża J., *Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich*, Warszawa 2003.
- Kozyra W., *Polityka administracyjna władz polskich na Ziemiach Wschodnich Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1918–1926*, „Annales Universitatis Mariae Curie Skłodowska. Sectio F” 2005, nr 59, s. 419–440.
- Latałowa M., Zimny M., Jędrzejewska B., Samojlik T., *Ecological History of Białowieża Forest – Europe’s Last Primeval Woodland*, w: *The Ecological History of European Woodland an Interaction of Environmental and Cultural Forces*, red. K. Kirby, C. Watkins, Oxford 2015, s. 243–264.
- Miklaszewski J., *Lasy i leśnictwo w Polsce*, t. 1, Warszawa 1928.
- Więcko E., *Dzieje Puszczy Białowieskiej od rozbiorów do roku 1918*, KHKM, t. 11, 1963, nr 2, s. 298–352.

Łukasz Faszczka

Losses in the stand of treasury forests incurred in warfare and exploitation during World War I
(Summary)

The scale of destruction in the Treasury forests of the Kingdom of Poland and the western governorates of the Russian state (Vilna, Minsk, Volhynia, Grodno) which came under German occupation during World War II was very large. The estimates made by the Department of Forestry after the end of the conflict showed that the forest stand had lost ca. 40 mln m³ of raw material. This number was equivalent to the volume of wood produced in 10–11 annual allowable cuts. Undoubtedly, the losses resulted primarily from the long months of trench warfare which brought large-scale devastation of forested areas, inflicted by the soldiers fighting on both sides of the conflict and by the civilian population. A secondary cause of the destruction was the economic exploitation of forests by the German occupier. The scale of cuts was mostly dictated by the availability of transportation infrastructure, primarily railways. The exploitation was additionally curbed by the limited availability of the resource, the level of development in a given forested area,

and the type of produced wood. A good example of these phenomena was the case of the Białowieża Forest. Cutting the large oaks growing in the forest was an extremely labor-intensive endeavor, and the cutting conditions were hardly improved by the large-scale expansion of the network of narrow-gauge railways.

Łukasz Faszczka – doktorant na Wydziale Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego, pracownik Muzeum Ziemi Augustowskiej w Augustowie. Swoje zainteresowania badawcze koncentruje na historii Suwalszczyzny oraz problematyce gospodarczej w XIX w. i podczas I wojny światowej.

Łukasz Faszczka – PhD candidate at the Faculty of History, University of Warsaw, employee of the Museum of Augustów Land in Augustów. His academic interests focus on issues related to the history of the Suwalszczyzna region and economic issues in the nineteenth century and during World War I.

E-mail: lukaszfaszcza@wp.pl.